

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΛΑΣΚΑΡΕΩΣ ΕΠΙΤΟΜΗ ΤΩΝ ΟΚΤΩ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΜΕΡΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Αισθάνομαι ιδιαίτερη τιμή για τὸ γεγονός τῆς ἀναθέσεως, ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου «ΚΑΔΜΟΣ» κ. Νικολάου Πετροπούλου εἰς ἐμὲ, τῆς συγγραφῆς προλόγου σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ πλέον σπάνια δυσσεύρετα καὶ μοναδικὰ ἑλληνικὰ βιβλία, τὸ ὁποῖο ὁ ἀξιόλογος ἐκδοτικὸς οἶκος προσφέρει ὡς «κτῆμα ἐς αἰεὶ» στὸ φιλομαθὲς ἀναγνωστικὸ κοινὸ του σὲ ἀναστατικὴ ἔκδοση. Πρόκειται γιὰ τὴν «Ἐπιτομὴ τῶν ὀκτῶ τοῦ λόγου μερῶν» τοῦ Κωνσταντίνου Λασκάρεως, τὸ πρῶτο αὐτοτελὲς ἑλληνικὸ ἔντυπο βιβλίον, μὲ τὸ ὁποῖο ἐγκαινιάσθη ἡ ἑλληνικὴ ἐκδοτικὴ παραγωγή.

Εἶναι πράγματι παρήγορο τὸ ὅτι σήμερα, πού ἡ τεχνολογία ἐπιτρέπει τὴν ἀναπαραγωγή ἑνὸς παλαιοῦ ἐντύπου στὴν ἀύθεντικὴ του μορφή, οἱ λεγόμενες αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἀναστατικὲς ἐκδόσεις μᾶς προσφέρουν ἀριστουργήματα. Παράλλῃως, ἐπιτρέπουν στὸν πολὺ κόσμον ἀφ' ἑνὸς νὰ κἀν κτῆμα τοῦ αὐτὰ τὰ σπανιώτατα ἔργα, πού κάποιος μπορεῖ νὰ τὰ εὔρη σὲ ἐλάχιστα ἀντίτυπα καὶ μόνο σὲ κάποιες μεγάλες βιβλιοθήκες ἢ ἰδιωτικὲς συλλογές, στὰ δὲ βιβλία ἀφ' ἑτέρου νὰ διαωνίζονται ἀντιστεκόμενα στὴν φθορὰ τοῦ χρόνου.

Ἄς ἀναφέρουμε, ὅμως, λίγα πράγματα γι' αὐτὸν τὸν τεραστίου μεγέθους πνευματικὸ ἄνδρα, ὁ ὁποῖος πρωτοστάτησε στὰ γράμματα κατὰ τὸν 15^{ον} αἰῶνα μ.Χ. Ὁ Κωνσταντῖνος Λάσκαρις, λοιπὸν, γεννήθηκε στὰ 1434 στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἀπεβίωσε τὸ 1501. Ὑπῆρξε ἐξαιρετὸς λόγιος,

καθηγητῆς τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας σὲ ἰταλικά Πανεπιστήμια, συγγραφεὺς κωδίκων καὶ συλλέκτης πολυτίμων χειρογράφων.

Στὴν Κωνσταντινούπολη, λοιπὸν τὴν γενέτειρά του πέρασε καὶ τὰ νεανικά του χρόνια ὁ Λάσκαρις, μαθητεύοντας κοντὰ στὸν φημισμένο διδάσκαλο καὶ λόγιο, Ἰωάννη Ἀργυρόπουλο (1393/4-1487). Κατὰ τὴν ἄλωση ὑπῆρξε αἰχμάλωτος τῶν Τούρκων, ὅμως, ἀφοῦ ἐλευθερώθηκε, ἐγκατέλειψε τὴν Κωνσταντινούπολη, χωρὶς νὰ εἶναι ἐξακριβωμένο ποῦ πέρασε τὰ ἐνδιάμεσα χρόνια, ἀπὸ τὸ 1453 ἕως τὸ 1460. Τὸ πλέον πιθανό, εἶναι νὰ ἔζησε στὴν Κέρκυρα καὶ στὴν Ρόδο κατὰ τὸ χρονικὸ αὐτὸ διάστημα, συμπέρασμα στὸ ὁποῖο καταλήγουμε ἀπὸ ὠρισμένες μαρτυρίες ποὺ εὐρίσκονται σὲ ἰδιόγραφα του χειρόγραφα.

Ὅμως ἀπὸ τὸ ἔτος 1460 καὶ κατόπιν, ὁ Κωνσταντῖνος Λάσκαρις εὐρίσκεται στὴν Ἰταλία καὶ συγκεκριμένα στὸ Μιλᾶνο, ὅπου ἐδίδαξε ἑλληνικά γιὰ ἕξι χρόνια. Στὴν πόλη αὐτή, ὑπῆρξε καθηγητῆς τῆς θυγατρὸς τοῦ Δούκα Φραγκίσκου Σφόρτζα, ἡ ὁποία ὠνομάζετο Ἰππολύτη καὶ στὴν ὁποία ἐδώρησε ἓνα χειρόγραφο, γραμμένο ἀπὸ τὸν ἴδιο, μὲ τὸ κείμενο τοῦ βιβλίου του μὲ τὸν τίτλο «Ἐπιτομὴ τῶν ὀκτώ τοῦ λόγου μερῶν», τὸ ὁποῖο ἐξετυπώθη ἄρκετὰ χρόνια ἀργότερα, τὸ 1476, ὅταν πλέον εὐρίσκετο στὴν Μεσσήνη.

Τὴν 1^η Ἰουνίου τοῦ 1465, ὁ βασιλεὺς τῆς Νεαπόλεως Φερδινάνδος Α' τὸν ὠνόμασε, μὲ εἰδικὸ διάταγμα, καθηγητῆ τῶν ἑλληνικῶν στὴν Νεάπολη. Δυστυχῶς ὅμως δὲν ἔμεινε ἐκεῖ παρὰ μόνον ἓναν χρόνο. Στὴν περίοδο αὐτή, φαίνεται ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Λάσκαρις ἐσκέφθη νὰ ἐπιστρέψῃ στὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ ζήσει σὲ κάποια ἑλληνικὴ πόλη. Ὅταν, ὅμως, τὸ πλοῖο του προσήγγισε στὴν Μεσσήνη, ἐπῆρε τὴν ἀπόφαση νὰ δοκιμάσῃ τὴν τύχη του σ' αὐτὴν τὴν σικελικὴ πόλη. Ἐπειδὴ μάλιστα ἦταν γνωστὸ τὸ ὄνομά του καὶ ἡ προσωπικότητά του, τοῦ ἔγιναν ἐνδιαφέρουσες προτάσεις γιὰ νὰ διδάξῃ σὲ μία ἀπὸ τὶς ἔδρες ἑλληνικῶν γραμμάτων ποὺ εἶχαν δημιουρ-

γηθῆ ἤδη, ὕστερα ἀπὸ ἀπόφαση τῆς Γερουσίας τῆς Μεσσηνίας τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1461.

Στὰ 1467, λοιπόν, διωρίσθη, μὲ εἰδικὸ προνόμιον, καθηγητῆς τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας στὸ πανεπιστήμιον τῆς πόλεως. Ἐκεῖ ἐπέρασε ὅλη τὴν ὑπόλοιπὴ ζωὴ του καὶ δυστυχῶς ἀπέθανε κατὰ τὴν διάρκειαν μιᾶς ἐπιδημίας πανώλους.

Ὁ Κωνσταντῖνος Λάσκαρις εἶχε ἀποκτήσει μίαν πλουσιώτατην συλλογὴν χειρογράφων, τὴν ὁποία καὶ ἐδώρησε εἰς τὴν πόλιν τῆς Μεσσηνίας. Ἐκεῖ ἐφυλάχθη ἕως τὸ ἔτος 1679, ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία μετεφέρθη εἰς τὸ Παλέρμιον καὶ ἀπὸ ἐκεῖ εἰς τὴν Ἰσπανίαν. Σήμερον μάλιστα εἰς τὴν Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην τῆς Μαδρίτης εὐρίσκονται ἀκόμη ἐναποτεθειμένα ἑβδομήντα ἕξι χειρογράφα αὐτῆς τῆς συλλογῆς.

Ὡστόσο, ὁ Κωνσταντῖνος Λάσκαρις ἐγένετο ἰδιαιτέρως γνωστὸς γιὰ τὸ σύγγραμμά του μὲ τὸν τίτλον «Ἐπιτομὴ τῶν ὀκτῶ τοῦ λόγου μερῶν», πὺν ὅπως προείπαμε, εἶναι τὸ πρῶτον αὐτοτελὲς ἑλληνικὸν ἔντυπον βιβλίον, μὲ τὸ ὁποῖον ἐγκαινιάσθη ἡ ἑλληνικὴ ἐκδοτικὴ παραγωγὴ. Τὸ κείμενον τοῦ Κωνσταντίνου Λασκάρεως ἐτυπώθη εἰς τὸ Μιλᾶνον, ἀπὸ τὸν ἐκδότην Δημήτριον Δαμιλᾶ τὸν Κρητῆ, ὁ ὁποῖος ἠσχολήθη κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν μὲ τυπογραφικὰς ἐργασίας. Ὁ ἴδιος μάλιστα ἐχάραξε τὰ τυπογραφικὰ στοιχεῖα, ἀπὸ τὰ πρῶτα ἑλληνικά, τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποιήθησαν γιὰ τὴν ἐκτύπωσιν τῆς «Ἐπιτομῆς». Πρόκειται λοιπόν γιὰ ἓνα βιβλίον καθαρὰ ἑλληνικόν, τὸ ὁποῖον μάλιστα ἔχει καὶ πλήρη ἑλληνικὰ στοιχεῖα: Τοῦ συγγραφέως, δηλαδὴ τοῦ Κωνσταντίνου Λασκάρεως καὶ τοῦ ἐκδότου καὶ ἐπιμελητοῦ, Δημητρίου Δαμιλᾶ τοῦ Κρητός, δύο πολὺν σπουδαίων δηλαδὴ Ἑλλήνων. Ὁ μόνος ξένος ἦταν ὁ ἰταλὸς τυπογράφος Διονύσιος Paravisini.

Ὁ Κωνσταντῖνος Λάσκαρις ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ μίαν σημαντικὴν, ἀπὸ πλευρᾶς ποιότητος, ἐργογραφίαν: Τὸ σημαντικώτερον ἔργον του, εἶναι τὸ πρῶτον ἑλληνικὸν βιβλίον, ἢ «Ἐπιτομὴ τῶν ὀκτῶ τοῦ λόγου μερῶν», τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη, ὅπως γράψαμε εἰς τὸ Μιλᾶνον τὸ 1476. Ἐπανεξεδόθη εἰς τὸ 1480, πάλιν

στό Μιλᾶνο ἀπὸ τὸν Buono Accorsi, στὰ 1489 στὴν Βιτσέντζα καὶ τὸ 1495 στὴν Βενετία ἀπὸ τὸν μεγάλο τυπογράφο τῆς Βενετίας, τὸν Ἄλδο Μανούτιο. Ἡ ἔκδοση αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη χρονολογημένη ποὺ κυκλοφόρησε ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Ἄλδου Μανούτιου. Ἀπὸ τὸν ἴδιο, ἐπανεξεδόθη πάλι ἀνάμεσα στὰ ἔτη 1501-1503. Σημαντικὸ εἶναι, ἐπίσης, τὸ ἔργο του «*Vitae Illustrium philosophorum Sicularum et Calabrorum*», (στὰ λατινικά), τὸ ὁποῖο ἐξεδόθη στὴν Μεσσήνη τὸ 1499. Τὸ ἔργο αὐτὸ ἐπανεξεδόθη πολλές φορές καὶ μάλιστα ἀναφέρεται στὴν «Ἑλληνικὴ Πατρολογία» τοῦ Migne, τ. CLXI, στ. 915-928. Ὁ Κωνσταντῖνος Λάσκαρις, ὅμως, ἔχει συνθέσει καὶ διάφορα ἄλλα μικρότερα ἔργα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα κάποια εἶναι δημοσιευμένα καὶ κάποια εἶναι ἀνέκδοτα. Ἀκόμη ἔχει ἐκπονήσει μεταφράσεις ἀρχαίων συγγραφέων, καθὼς καὶ ἐπιστολές, ἀντέγραψε δὲ πολλὰ χειρόγραφα τῆς ἀρχαίας γραμματείας.

Αὐτὸ λοιπὸν τὸ ἐξαιρετὸ σύγγραμμα ἔχετε αὐτὴν τὴν στιγμή στὰ χέρια σας, ἀγαπητοὶ φίλοι. Κρατήστε το μὲ εὐλάβεια. Ἐξετάσατε τοὺς τυπογραφικοὺς χαρακτήρες. Προσπαθήσατε νὰ κατανοήσετε τὴν δυσκολία μιᾶς τέτοιας ἐκδόσεως ἐκεῖνα τὰ χρόνια. Καί, τέλος, ἀντιληφθῆτε ὅτι εἶθε πολὺ τυχεροὶ ποὺ μπορεῖτε νὰ ἔχετε κτῆμα σας ἓνα τέτοιο μοναδικὸ βιβλίο, γεμᾶτο ἑλληνικὴ γνώση στὴν πρωτότυπη μορφή του!

Εὐχομαι ὁλόψυχα, στὴν σημερινὴ ἐποχὴ τῆς ἀπαξιώσεως τῶν κλασσικῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἀνθρωπιστικῶν ιδεῶν νὰ κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους καὶ ἄλλες παρόμοιες προσπάθειες ἀπὸ τὸν ἐκδοτικὸ μας οἶκο. Ἴσως ἔτσι νὰ γίνουμε, οἱ νεοἑλληνες, κοινωνοὶ τῆς μεγάλης προσπάθειας καὶ τοῦ κόπου ποὺ χρειάζεται γιὰ τὴν δημιουργία ἐνὸς πονήματος τοῦ πνεύματος. Ἐνὸς βιβλίου ἑλληνικοῦ!!!

Ἔγραφον ἐν Πειραιεὶ τῇ 30^ῃ Ἀπριλίου 2007.

Ἀντώνιος Ἀ. Ἀντωνᾶκος
Καθηγητῆς - Φιλολόγος - Ἱστορικός - Συγγραφεὺς

ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΛΑΣΚΑΡΕΩΣ "ΕΠΙΤΟΜΗ ΤΩΝ ΟΚΤΩ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΗΕΡΩΝ"

Αναφερόμενος στο εξαιρετικής σημασίας έργο του Κωνσταντίνου Λασκάρεως, τὸ ὁποῖον ἐτύπωσε στὸ Μιλάνο (1436) ὁ Κρητικὸς Δημήτριος Δαμιλᾶς, ὀδηγούμεθα σὲ ὠρισμένες ἀξιοσημάντες διαπιστώσεις, ἂν τὸ συγκρίνουμε πρὸς τὴν Γραμματικὴ τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Γλώσσης τοῦ Ἀχιλλέως Τζαρτζάνου.

Ἀναλυτικὰ καὶ συγκεκριμένα:

Κατ' ἀρχὴν, χρειάζεται νὰ παρουσιάσουμε τὰ κεφάλαια τῆς Γραμματικῆς τοῦ Τζαρτζάνου καὶ τὰ περιεχόμενά τους, τὰ ὁποῖα ἔχουν ὡς ἑξῆς:

Κεφάλαιον Α'

1. Φθογγολογικόν (Μέρος πρῶτον): φθόγγος καὶ γράμματα [φωνήεντα, σύμφωνα, δίφθογοι, συλλαβαί, συλλαβισμός, πνεύματα καὶ τόνοι, ἄτονοι καὶ ἐγκλιτικά ἑξῆς, ἄλλα σημεῖα ἐν τῷ γραπτῷ λόγῳ].

Κεφάλαιον Β'

Φθογγικὰ πάθη: [συναίρεσις, κράσις, ἔκθλιψις, προσθετὰ ἢ εὐφωνικὰ σύμφωνα, πάθη φωνηέντων, πάθη συμφώνων].

Κεφάλαιον Γ'

2. Τυπολογικόν (Μέρος δεύτερον): [μέρη τοῦ λόγου, πτώσεις, γένος, ἀριθμός, κλίσις, τὸ ἄρθρον].

Κεφάλαιον Δ'

Ὄνόματα οὐσιαστικά: [ὀρισμός καὶ διαίρεσις τῶν οὐσιαστικῶν, γένος τῶν οὐσιαστικῶν, κλίσις οὐσιαστικῶν, ἀσυναίρετα, πρώτη κλίσις, συνηρημένα, δευτέρα κλίσις, τρίτη κλίσις].

Κεφάλαιον Ε'

Τὰ ἐπίθετα: [κλίσις τῶν ἐπιθέτων, ἀνώμαλα ἐπίθετα, κλίσις μετοχῶν παραθετικά, ὁμαλὰ καὶ ἀνώμαλα, περιφραστικά καὶ ἔλλειπτικά.

Κεφάλαιον ΣΤ'

Ἄντωνυμίας: [προσωπικαὶ ἀντωνυμίας, Δεικτικαὶ ἀντ. ὀριστικὴ ἢ ἐπαναληπτικὴ, κτητικαὶ ἀντ., αὐτοπαθεῖς, ἀλληλοπαθεῖς, ἐρωτηματικά, ἀόριστοι ἀντωνυμίας, ἀναφορικαὶ ἀντ.].

Κεφάλαιον Ζ'

Ἄριθμητικά: ἀριθμητικά ἐπίθετα, οὐσιαστικά καὶ ἐπιρρήματα.

Κεφάλαιον Η'

Ρήματα: βαρύτονα, συνηρημένα, ἐγκλίσεις, φωναί, σχηματισμός χρόνων. Τὸ βοηθητικὸν ρῆμα «εἶμι», ρήματα εἰς -μι (ἴστημι, τίθημι, ἵημι, δίδωμι).

Κεφάλαιον Θ'

Ἄκλιτα μέρη τοῦ λόγου: (ἐπιρρήματα, προθέσεις, σύνδεσμοι, ἐπιφωνήματα).

Κεφάλαιον Ι'

Ἐτυμολογικόν (Μέρος τρίτον): [παραγωγή, παράγωγα ρήματα, παράγωγα οὐσιαστικά ἐκ ρημάτων, ἐξ ἐπιθέτων, ἐξ οὐσιαστικῶν, παράγωγα ἐπίθετα, ἐκ ρημάτων, ἐξ ὀνομάτων, ἐξ ἐπιρρημάτων, παράγωγα ἐπιρρήματα. Σύνθεσις, κλιτόν, ἄκλιτον. Τονισμός καὶ σημασία τῶν συνθέτων].

Ἐν συνεχείᾳ ἀκολουθεῖ ἡ σειρά τῶν κεφαλαίων, ὅπως

τὰ παρουσιάζει ὁ **Κωνσταντῖνος Λάσκαρις** στὸ σύγγραμμα του, τὸ ὁποῖον τιτλοφορεῖται "**Ἐπιτομὴ τῶν ὀκτῶ τοῦ Λόγου Μερῶν καὶ ἄλλων τινῶν ἀναγκαίων συντεθείσα παρὰ Κωνσταντίνου Λασκάρεως τοῦ Βυζαντίου**".

Περὶ διαιρέσεως τῶν γραμμάτων
Βιβλίον πρῶτον

Περὶ συλλαβῶν, περὶ λόγου, περὶ ὀνόματος, περὶ γενῶν, περὶ εἰδῶν, περὶ σχημάτων, περὶ ἀριθμῶν, περὶ πτώσεων, περὶ προσωδιῶν, περὶ ἄρθρου. Ἄρθρα προτακτικά ἀρσενικά, ἄρθρα θηλυκά, ἄρθρα οὐδέτερα. Πρώτη κλίσις, δευτέρα κλίσις, τρίτη κλίσις, **τετάρτη κλίσις** ἐπὶ ἰσοσυλλάβων ὀνομάτων καὶ τῶν τριῶν γενῶν. **Περὶ συνηρημένων κλίσεων** [πρώτη κλίσις, δευτέρα κλίσις, τρίτη κλίσις, τετάρτη κλίσις, πέμπτη κλίσις. Περὶ συναιρέσεων καὶ κράσεων].

Περὶ τῶν ἀριθμητικῶν ὀνομάτων. Περὶ τῶν καταλήξεων ἐπιθέτων. Περὶ τοῦ ρήματος: [ἐγκλίσεις, γένη, εἶδη, σχήματα, ἀριθμοί, πρόσωπα, χρόνοι, συζυγίαι, πρώτη, δευτέρα, τρίτη, τετάρτη, πέμπτη, ἕκτη], βαρύτενα, συνηρημένα.

Ρῆμα ὀριστικὸν ἐνεργητικόν, συζυγίας πρώτης τῶν βαρυτόνων. Περὶ τῆς συγγενείας τῶν χρόνων καὶ μεταβολῶν καὶ ἀμεταβόλων φωνηέντων καὶ διφθόγγων καὶ περὶ σχηματισμοῦ τῶν χρόνων καὶ τινῶν κανόνων ἀναγκαίων.

Περὶ ἀντωνυμιῶν, περὶ ἐπιρρημάτων, περὶ συνδέσμων, περὶ τῶν εἰδῶν τῶν παραγῶγων, περὶ πατρωνυμικοῦ, περὶ συγκριτικοῦ, περὶ ὑποκοριστικοῦ, περὶ ὑπερθετικοῦ, περὶ ρηματικοῦ, περὶ προσωδιῶν.

Περὶ τῶν παθῶν τῶν λέξεων ἐκ τῶν τοῦ Γραμματικοῦ Τρύφωνος. [Πλεονασμός, ἔνδεια, μετάθεσις, μετάληψις, τμήσις, πρόσθεσις, ἀναδίπλωσις, ἕκτασις, ἐπέκτασις, διαίρεσις, παρέμβασις, διπλασιασμός, παρέμπτωσις, ἄρσις, συστολή, συγκοπή, συναλοιφή, ἔλλειψις, παράλειψις, ἔκθλιψις, ἀποκοπή.

Περὶ ἀνωμάλων ρημάτων τῶν κατὰ στοιχεῖον (Α, Β, Γ, Δ, Ε κ.τ.λ.).

Περὶ πνευμάτων. Περὶ διφθόγων.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω εἶναι εὐκόλο νὰ διαπιστώσῃ ὁ φίλος ἀναγνώστης ὅτι ἡ Γραμματικὴ τοῦ Κωνσταντίνου Λασκάρεως ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο ἐπιτυχημένο δείγμα μιᾶς ἀξιέπαινης προσπάθειας, τὴν ὁποία ἔλαβαν σοβαρὰ ὑπ' ὄψιν τοὺς ὅσοι συνέγραψαν σχολικὰ ἐγχειρίδια Γραμματικῆς τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Γλώσσης.

Ὅπωςδὴποτε, ἡ Γραμματικὴ τοῦ Νεοφύτου Βάμβα (Ἔκδοσις 1828), ἐνὸς ἐξαιρέτου λογίου καὶ διακεκριμένης φυσιογνωμίας τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων, ἔχει ὡς βοήθημα τὸ ἔργο τοῦ Βυζαντινοῦ Κωνσταντίνου Λασκάρεως, ἐνῶ καὶ τὸ σχολικὸ βιβλίον τῆς Γραμματικῆς τοῦ Ἀχιλλέως Τζαρτζάνου ἔχει παραλάβει τὰ πλεῖστα στοιχεῖα ἐκ τῆς "Ἐπιτομῆς τῶν Ὀκτῶ τοῦ Λόγου Μερῶν", τὰ ὁποῖα ἀνέλυσε συστηματικὰ καὶ ταξινόμησε, κατὰ τρόπον μεθοδικὰ ἄμεμπτον, ὥστε τὸ ἔργο του νὰ γίνῃ περισσότερο εὐληπτο καὶ κατανοητὸ ἀπὸ τοὺς μαθητὲς, σπουδαστὲς, φοιτητὲς καὶ κάθε ἐνδιαφερόμενον γιὰ τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ λόγου.

Ἡλίας Ἀθανασόπουλος
Καθηγητῆς - Φιλολόγος - Συγγραφεὺς

ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΚΑΙ ΆΛΛΑ ΒΙΒΛΙΑ ΉΛΙΑ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ 1453-1834

Όταν πρωτοεμφανίσθηκε ή τυπογραφία κανείς σύγχρονος τής έποχής εκείνης δέν μπορούσε νά φαντασθή τόν καταλυτικό ρόλο πού θά είχε τó έντυπο βιβλίο στην ιστορία του πολιτισμού και στην ανάπτυξη τών κοινωνιών, έφ' όσον αυτό αποτελεί τó κύριο συστατικό μιάς κοινωνίας. Η έφεύρεση τής τυπογραφίας συνέπεσε δυστυχώς με τήν τραγικότητα τής περιόδου, τής τόσο κοντινής με τήν Άλωση και, έπομένως, στέρησε τó έλληνικό Γένος στα πρώτα ξεκινήματά του από τις προοπτικές πού άσφαλώς θά ήσαν διαφορετικές άν δέν ύπήρχε τó 1453. Θεωρητικώς βέβαια γιατί τó έλληνικόν Γένος ευεργετήθηκε πολλαπλώς από τήν τυπογραφία και έπομένως και από τó βιβλίο. Και τούτο διότι τά "λείψανα" τής βυζαντινής αυτοκρατορίας οί λόγιοί μας δηλ. οί αυτοεξόριστοι, άξιοποίησαν στο έπακρο τó βιβλίο έκμεταλλευόμενοι τήν ίδρυση τών πρώτων τυπογραφείων πού λειτούργησαν στην Βενετία.

Τó βιβλίο στις κρίσιμες μετά τήν Άλωση δεκαετίες, κρίσιμες για τήν έπιβίωση του Γένους, τήν πολιτισμική και βιολογική, συνέβαλε τά μέγιστα όταν διетήρησε τήν άξία εκείνην πού στηρίζεται στην παιδεία, ή όποία τελικώς συνδέεται αναπόσπαστα με τήν ιστορική πορεία ένός λαού. Η πλημμυρίδα τών έλληνικών εκδόσεων στα βενετικά τυπογραφεία, όπου μοχθούσαν νυχθημερόν Έλληνες τυπογράφοι, έπι-

μελητὲς ἐκδόσεων, λαμπροὶ φιλόλογοι, θεολόγοι, γραμματικοί, καὶ δάσκαλοι ἔδειξε ὅτι, οἱ Ἕλληνες τῆς Διασπορᾶς στήριζαν τὶς πιὸ ἀγαθὲς ἐλπίδες στὴν προσπάθεια νὰ σταθῆ ὄρθιο τὸ "αἰχμάλωτον" Γένος.

Τὸ βιβλίον βοήθησε τὴν Ἐκκλησία καὶ τὰ σχολεῖα τῆς ἐποχῆς νὰ κρατήσουν ἄσβεστη τὴν φλόγα τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ ποὺ αἰμορραγοῦσε μετὰ τὸ 1453. Ἀπὸ τὸ πρῶτον Ἑλληνικὸν βιβλίον τὴν "Ἐπιτομὴ τῶν ἑπτὰ τοῦ λόγου μερῶν" τοῦ Κωνσταντίνου Λασκάρεως (ποὺ τυπώθηκε στὸ Μιλᾶνον τὸ 1476) φάνηκε ὅτι ὁ δρόμος θὰ ἦτο μακρὺς, ἀλλὰ ἡ σοδειὰ πλούσια καὶ εὐεργετικὴ γιὰ τὸν τουρκοκρατούμενον Ἑλληνισμόν. Πολλὰ γρήγορα ἐτυπώθησαν γραμματικαὶ, λεξικὰ καὶ κυρίως σ' αὐτὴν τὴν περίοδον οἱ πρῶτες καὶ ἄριστες ἐκδόσεις κλασσικῶν συγγραφέων, οἱ γνωστὲς Ἀλδίνες ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰταλοῦ οὐμανιστῆ καὶ ἐκδότου Ἄλδου Μανούτιου μὲ τὴν συνεργασίαν τῶν ἐγκυροτέρων Ἑλλήνων φιλολόγων τῆς ἐποχῆς μὲ κυριαρχοῦσα μορφή τὸν Μάρκο Μουσούρο. Καὶ ὅταν προόδευσε ἡ τυπογραφικὴ τέχνη Ἕλληνες ὡς οἱ Γλυκύδες, οἱ Θεοδοσίου, ὁ Σάρρος ἴδρυσαν στὴν Βενετία μετὰ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ. ἰδιόκτητα τυπογραφεῖα. Τὴν διάθεσιν ἴδρυσης τυπογραφείου ἀκολούθησαν καὶ ἄλλοι Ἕλληνες ποὺ ἴδρυσαν στίς παραδουνάβιες ἡγεμονίες (Βουκουρέστι, Ἰάσιο, κ.ἄ.) ἐλληνικὰ τυπογραφεῖα περὶ τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰ. Ψυχὴ αὐτῆ τῶν τυπογραφείων ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Δοσίθεος Νοταρᾶς καὶ ὁ ἀνηψιὸς του Χρῦσανθος, ποὺ διένειμαν τὰ βιβλία ἀδωροδοκῆτως. Τὸ αὐτὸ καὶ μὲ τὸν Πατριάρχην Κύριλλον Λούκαρον (1620-1638). Ἡ δυναμικὴ τῆς τυπογραφίας τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἐξυπηρετοῦσε ποικίλεις ἀνάγκες: παιδαγωγικαὶ, θρησκευτικαὶ, ἐγκυκλοπαιδικαί.

Ἡ ἀφύπνισις τοῦ Γένους συντελοῦνταν σταδιακῶς μέσῳ τῆς παιδείας καὶ ταυτοχρόνως ἀντιμετωπιζόταν, μέσῳ πάντοτε τοῦ βιβλίου, ἡ ἀντιμετώπισις τῆς ξένης θρησκευτικῆς προ-

παγάνδας πὺν ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 17ου αἰ. εἶχε ἐξαπλωθῆ στὴν καθ' ἡμᾶς Ἀνατολή. Καὶ ὕστερα ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰώνα μὲ τὸν Νεοελληνικὸ Διαφωτισμὸ, πὺν πατοῦσε στὰ ἴχνη τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ. Τὰ τυπογραφεῖα τῆς Βιέννης ὑπῆρξαν οἱ φορεῖς αὐτῆς τῆς ἀνανέωσης τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς Ἑλλάδος πὺν ἐνατένιζε πιά τὴν ἐλευθερία τῆς μέσα ἀπὸ τὴν παιδεία, τὶς γραμματικὲς, τὰ λεξικά, τὶς ἐγκυκλοπαιδεῖες, τὶς μεταφράσεις.

Τὰ βιβλία αὐτὰ, γεννήματα μιᾶς τιτάνιας προσπάθειας, θησαυροῦ ἀνεκτίμητου τοῦ Γένους σιγὰ-σιγὰ χάθηκαν ἀπὸ τὶς τραγικὲς περιπέτειες τοῦ Ν. Ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ ὠρισμένα ἀντίτυπά τους ἓνα ἢ δύο τὶς περισσότερες φορές, φυλάσσονται σὲ βιβλιοθήκες τῆς χώρας μας ἀλλὰ καὶ χωρῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ.

Ἐνα ἀπὸ αὐτὰ καὶ τὸ ΠΡΩΤΟ μὲ ἀποκλειστικὰ ἐλληνικοὺς χαρακτῆρες βιβλίον εἶναι ἡ Γραμματικὴ πὺν τώρα χάρη στὴν πρωτοβουλία τοῦ Ἐκδοτικοῦ Οἴκου «ΚΑΔΜΟΣ» κυκλοφορεῖ στὴν 90ῃ ἔκδοσή του.

Εὐχὴ μας εἶναι νὰ εὐοδοθῆ ἡ ἀξιόλογη αὐτὴ ἐκδοτικὴ προσπάθεια, ὥστε νὰ ἀποτελέσῃ κτῆμα ὄχι μόνον τῶν λογίων, ἀλλὰ καὶ τῶν μαθητῶν καὶ σπουδαστῶν.

Ἀπὸ τὴν θέση αὐτὴ ὀφείλουμε νὰ ἀποδώσουμε χάριτας καὶ τιμὰς στὸν ἴδιον τὸν ἐρανιστὴ συγγραφέα, τοῦ Ἱεροῦ Κειμηλίου, καὶ σ' ὄλους τοὺς συνεργάτες του, πὺν χάρη στὶς δικές τους γνώσεις καὶ ἰκανότητες, ἀνέτειλε ἡ εὐλογημένη ἡμέρα, Η ΤΡΙΑΚΟΣΤΗ Ἰανουαρίου 1476, ἑορτὴ τῶν Γραμμάτων.

Τιμητικὴ προσφορὰ (ὅπως ἀποδεικνύεται) στοὺς προστάτες τῶν Γραμμάτων τρεῖς Ἱεράρχες: Βασίλειον τὸν ΜΕΓΑ, Γρηγόριον τὸν Θεολόγον καὶ Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον.-

Ἡ ἡμέρα κατὰ τὴν ὁποία ἡ Γραμματικὴ ἔγινε κτῆμα χιλιάδων μελετητῶν καὶ ἀναγνωστῶν.

Καὶ καθὼς τὰ ἑλληνόπουλα μὲ τὴν πάροδο τῶν ἐτῶν καὶ τῶν ἕξι αἰώνων διφυοῦσαν γιὰ μάθηση, ξεπήδησαν ἐνενηντα ἢ καὶ πλέον ἐκδόσεις τὸν ἀριθμὸ ποῦ καὶ αὐτὲς βρέθηκαν στὰ θρανία, στὰ κρυφὰ Σχολεῖα, στὶς βιβλιοθήκες, ἀκόμη καὶ σὲ φτωχικὰ σπιτάκια, ἀλλὰ καὶ στὰ σαλόνια εἰδικῶν (Ἑλλήνων καὶ ξένων). Τὸ σύνολο σχεδὸν τῶν ἐκδόσεων κυκλοφόρησε ἕως τὴν ἐποχὴ τοῦ Καποδίστρια.

Μιὰ ἐνδελεχῆς ἐπιστημονικὴ ἔρευνα καὶ προσπάθεια ποῦ θὰ ἀφοροῦσε τὴν πλήρη βιβλιογραφικὴ ἐνημέρωση τοῦ κοινοῦ, ὡς πρὸς ὅλες τὶς σχετικὲς ἐκδόσεις τῆς Γραμματικῆς καὶ κυρίως τὶς βιβλιοθήκες στὶς ὁποῖες βρίσκονται διάφορα ἀντίτυπα ὅλων τῶν ἐκδόσεων ἂν καὶ αὐτὴ θὰ ἦταν ἀναγκαία καὶ λίαν ἐνδιαφέρουσα, δὲν ἀποτελεῖ ἀντικείμενο τῆς παρούσας ἔκδοσης. Πλὴν, ὑποσχόμεθα λίαν προσεχῶς νὰ προβοῦμε σὲ μία κατὰ τὸ δυνατόν πληρέστερη ἐνημέρωση τοῦ κοινοῦ.

Πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴν δική μας στοιχειώδη ἐνημέρωση, ἄλλοι σοφοὶ βιβλιογράφοι μᾶς ὀδηγοῦν στὰ θαυμάσια αὐτὰ ἐκδοτικὰ ἀγαθὰ, τὰ ὁποῖα καὶ σᾶς παρουσιάζουμε ἀμέσως παρακάτω:

Αὐτὴ ἡ τιμὴ ἀνήκει στὰ χωρία τῶν τεσσάρων βασικῶν ἐπιστημόνων:

Ἡ ΠΡΩΤΗ καὶ ΜΕΓΑΛΗ ΤΙΜΗ ἀνήκει στὸν Γάλλο Βιβλιογράφο Emile Legrand, καὶ τῶν μετέπειτα ἀπ' αὐτὸν μαθητῶν του: Petit Louis, Pernot Hubert, ποῦ γέμισαν τὸ δρόμο μὲ σχετικὰ ἀνθηρὰ ροδοπέταλα, γιὰ νὰ ἀκολουθήσῃ ἡ θαυμαστὴ προσπάθεια τοῦ ΜΕΓΙΣΤΟΥ τῶν Νεοελλήνων Βιβλιογράφων κ. Θωμᾶ Παπαδόπουλου καὶ τῶν ἐπίσης σοφῶν ὁμοίων του. Φιλίππου Ἡλιοῦ καὶ τῶν Δημητρίου Γκίνη καὶ Βαλερίου Μέξα.

Ἀκολουθεῖ ἡ βιβλιογραφικὴ περιγραφὴ (βασικὰ στοιχεῖα) τῶν ἀναφερόμενων βιβλιογραφιῶν.

..Τὸ Πρῶτο ἐρθηνικὸ βιβλίον. Ἡ Γραμματικὴ τοῦ Χωνσταντίνου Λασκάρους.

Legrand, Emile: Bibliographie Hellenique des XVe et XVIe siecles: ou description raisonnee des ouvrages publies en grec [ou] par des Grecs aux X^ve et XVIe siecles, accompagnee de notices biographiques, tables chronologiques, notes, documents et index. Ἐκδότης: Maisonneuve, G.-P. et Larose, 1903. Τόπος ἔκδοσης: Paris – Γλώσσες: Γαλλικά.

Legrand, Emile / Petit, Louis/ Pernot, Hubert: Bibliographie Hellenique ou description raisonnee des ouvrages publies par des Grecs au dix-septieme siecle. Ἐκδότης: Librairie Alphonse Picard et Fils, 1894. Τόπος ἔκδοσης: Paris – Γλώσσες: Γαλλικά.

Legrand, Emile: Bibliographie Hellenique ou description raisonnee des ouvrages des Grecs aux dix-huitieme siecle. Ἐκδότης: Librairie Garnier Freres, 1918. Τόπος ἔκδοσης: Paris – Γλώσσες: Γαλλικά.

Παπαδόπουλος Θωμᾶς Ἴ.: Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία 1544 – 1863: Προσθήκες – Συμπληρώσεις. Ἐκδότης: ΕΛΙΑ, 1992. Τόπος ἔκδοσης: Ἀθήνα – Γλώσσες: Ἑλληνικά.

Παπαδόπουλος Θωμᾶς Ἴ.: Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία (1466-1800). Ἐκδότης: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 1984. Τόπος ἔκδοσης: Ἀθήνα – Γλώσσες: Ἑλληνικά.

Παπαδόπουλος Θωμᾶς Ἴ.: Βιβλιοθήκες Ἁγίου Ὅρους. Παλαιὰ ἑλληνικὰ ἔντυπα. Πρώτη προσπάθεια συγκροτήσεως συλλογικοῦ καταλόγου. Παράρτημα: Ἀβιβλιογράφητες ἐκδόσεις, Ἀθήνα: Διεύθυνση θρησκευτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ὑποθέσεων ὑπουργείου ἐξωτερικῶν, 2000, XXXI + 672 pp.

Ἡλιοῦ Φίλιππος Ἡ.: Προσθήκες στὴν ἑλληνικὴ βιβλιογραφία. Α. Τὰ βιβλιογραφικὰ κατάλοιπα τοῦ Ε. Legrand καὶ τοῦ Η. Pernot (1515-1799). Ἐκδότης: Νεοελληνικὲς Ἔρευνες Διογένους, 1973. Τόπος ἔκδοσης: Ἀθήνα – Γλώσσες: Ἑλληνικά.

Ἡλιοῦ Φίλιππος Ἡ.: Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία τοῦ 19ου

αἰῶνα, τόμος Α΄ 1801-1818. Ἐκδότης: ΕΛΙΑ, 1997. Τόπος ἔκδοσης: Ἀθήνα – Γλώσσες: Ἑλληνικά.

Ἡλιοῦ Φίλιππος Ἡ.: Ἑλληνική βιβλιογραφία 1800-1863: Προσθήκες καὶ συμπληρώσεις. Ἐκδότης: Κέντρο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν, 1983, σελ. κα+3+340. Τόπος ἔκδοσης: Ἀθήνα – Γλώσσες: Ἑλληνικά – Ἀριθμ. Εἰσαγωγῆς: 23522 – Εὐρετήρια: σ. 299-339 – Φορέας: Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἐρευνῶν – Σειρά: Τετράδια Ἐργασίας: 4. _

Γκίνης Δημήτριος Σ./Μέξας Βαλέριος Γ.: Ἑλληνική βιβλιογραφία 1800-1863: Ἀναγραφή τῶν κατὰ τὴν χρονικὴν ταύτην περιόδον ὅπουδήποτε ἑλληνιστὶ ἐκδοθέντων βιβλίων καὶ ἐντύπων ἐν γένει μετὰ πίνακος τῶν ἡμερησίων καὶ περιοδικῶν τῆς περιόδου ταύτης. Ἐκδότης: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 1939. Τόπος ἔκδοσης: Ἀθήνα- Γλώσσες: Ἑλληνικά.

Μιὰ ἀπαραίτητη ἐνημέρωση-πληροφόρηση ποὺ ἀφορᾶ τὶς βασικότερες τῶν βιβλιοθηκῶν στὶς ὁποῖες βρίσκονται κατατεθειμένα διάφορα ἀντίτυπα:

Ἀρχέτυπα ἀντίτυπα (1476-1499-1505)

Βιβλιοθήκες: Ἐθνική, Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, Γεννάδιος, Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρίας τῆς Ἑλλάδος, ΕΛΙΑ
Παλαίτυπα καὶ Παλαιά:

Στὶς ἀναφερόμενες βιβλιοθήκες, στὰ Ὁρθόδοξα Πατριαρχεῖα, στὶς Ἱερὲς Μονὲς τοῦ Ἁγίου Ὁρους, Βουλγαρία, Ρουμανία, Οὐγγαρία. Αὐστρία, Ἀγγλία, Η.Π.Α. Γαλλία, κ.λπ.

Περαίνοντας τὴν μικρὴ μας ἐνημέρωση, παρακαλοῦμε τὸ κοινὸ νὰ μᾶς θέσῃ τοὺς προβληματισμοὺς του καὶ τὶς σχετικὲς ὑποδείξεις του, ὥστε σὲ μία μελλοντικὴ μας παρόμοια προσπάθεια νὰ ἀναλάβουμε τὴν εὐθύνη τῆς σχετικῆς ἐνημέρωσης.

Γεώργιος Ἀ. Μητράγκας
Καθηγητῆς Ἐφαρμογῶν Βιβλιοθηκονομίας